

УДК 94(477.74)«1920»

О. Г. Шишко**ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ТЕРОР В ОДЕСІ У ЛИПНІ 1920 р.****Шишко Олександр Григорович**, к. і. н, доц., докторант кафедри історії України, e-mail: shyshko2011@ukr.netОдеський національний університет ім. І. І. Мечникова
вул. Єлисаветинська, 12, Одеса, 65082, Україна**АНОТАЦІЯ**

У статті досліджується здійснення індивідуального терору органами Одеської губернської надзвичайної комісії (ОГНК) протягом липня 1920 р. У цей період ОГНК очолював В. Яковлев, який змінив на цій посаді С. Реденса. Впродовж липня відбулось дев'ять засідань колегії ОГНК, на яких було прийнято рішення про розстріл 147 осіб. В архіві Управління Служби безпеки України в Одеській області було виявлено 10 архівно-слідчих справ, у яких містилося рішення колегії ОГНК про розстріл 17 осіб, з яких 14 осіб у 90-х роках ХХ ст. було реабілітовано. Персональні справи В. Озерова, А. Шалля, О. Семисенка, І. Веденського, І. Усатюка, І. Дорошенка, Й. Дублера, Федора та Тарсії Захарько, Л.-В. Бакшя, В. Яблонського, О. Масловського, О. Дранкевича, А. Штейнберга демонструють механізм застосування терору як необхідної складової здійснення соціальної революції. Доказова база вини конкретної особи для ОГНК не мала жодного значення. Обвинувачення «у службі у контррозвідці та у Добровольчій армії», «у контрреволюції», «в участі у повстанні», «у антирадянській пропаганді» було достатнім для прийняття рішення про розстріл. Відмова у реабілітації С. Макарову за покарання «за загально-кримінальні злочини», тобто за спекуляцію, видається сумнівною.

Ключові слова: терор; В. Яковлев; архівно-слідчі справи; реабілітація.

А. Г. Шишко

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ ТЕРРОР В ОДЕССЕ ИЮЛЕ 1920 г.

Шишко Александр Григорьевич, к. и. н, доц., докторант кафедры истории Украины, e-mail: shyshko2011@ukr.net

Одесский национальный университет им И. И. Мечникова
ул. Елисаветинская, 12, Одесса, 65082, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется осуществление индивидуального террора органами Одесской губернской чрезвычайной комиссии (ОГЧК) в течение июля 1920 г. В этот период ОГЧК возглавлял В. Яковлев, сменивший на этом посту С. Реденса. В июле состоялось девять заседаний коллегии ОГЧК, на которых было принято решение о расстреле 147 человек. В архиве Управления Службы безопасности Украины в Одесской области было выявлено 10 архивно-следственных дел, в которых содержались решения коллегии ОГЧК о расстреле 17 человек, из которых 14 человек в 90-х годах XX в. были реабилитированы. Персональные дела В. Озерова, А. Шалля, А. Семисенко, И. Веденского, И. Усатюка, И. Дорошенко, И. Дублера, Федора и Тарсии Захарько, Л.-В. Бакшая, В. Яблонского, А. Масловского, А. Дранкевича, А. Штейнберга демонстрируют механизм применения террора как необходимой составляющей осуществления социальной революции. Для ОГЧК доказательная база вины конкретного лица не имела никакого значения. Обвинение «в службе в контрразведке и в Добровольческой армии», «в контрреволюции», «в участии в восстании», «в антисоветской пропаганде» было достаточным для принятия решения о расстреле. Отказ в реабилитации С. Макарову за наказание «за общеуголовные преступления», то есть за спекуляцию, представляется сомнительным.

Ключевые слова: террор; В. Яковлев; архивно-следственные дела; реабилитация.

O. H. Shyshko

INDIVIDUAL TERROR IN ODESSA IN JULY 1920

Shyshko Oleksandr, PhD in History, Postdoctoral student of History of Ukraine Department, e-mail: shyshko2011@ukr.net

Odesa I. I. Mechnikov National University,
12 Elisavetinska St., Odesa, 65082, Ukraine

ABSTRACT

The article analyses the implementation of individual terror by the organs of the Odesa Hubernia Extraordinary Commission (OHEC) in July 1920. During this period the OHEC was headed by V. Yakovlev, who changed S. Redens on this post. During July nine meetings of the OHEC took place, in which a decision was made to shoot 147 people. In Archives of the Office of the Security Service of Ukraine in Odesa region, 10 archival investigative cases were identified, which contained the decision of the OHEC board on the shooting of 17 people. Fourteen of them were rehabilitated in the 1990s. Personal cases of V. Ozerov, A. Shal, A. Semysenko, I. Vedensky, I. Usatyuk, I. Doroshenko, J. Dubler, Fedir and Tarziya Zakharko, L.-V. Bakshai, V. Yablonsky, O. Maslovski, O. Drankevich, A. Steinberg demonstrate the mechanism of terror as a component of the social revolution. The proof of guilt of a specific person had no meaning for the OHEC. The accusations of «the service for counterintelligence and the Volunteer Army,» «counterrevolution,» «participation in the uprising,» «anti-Soviet propaganda,» were sufficient for giving the death sentence. The refusal to rehabilitate S. Makarov, who was sentenced «for general criminal offenses» that is for speculation seems questionable.

Key words: terror; V. Yakovle; archives and investigation cases; rehabilitation.

Одним із наслідків Революції Гідності в Україні став демонтаж символів тоталітарної комуністичної епохи, перейменування великої кількості населених пунктів, адміністративних одиниць, вулиць, майданів тощо. У той же час дві області продовжують носити свої попередні назви, а тому цей процес не можна вважати завершеним. Та найважливіше, що ліквідація комуністичних символів має супроводжуватися змінами у суспільній свідомості, які мають остаточно закріпити демократичний вибір України та унеможливити реставрацію тоталітаризму у будь-яких його проявах.

Тому дослідження різних аспектів тоталітарного режиму радянського зразка, де терор відігравав суттєву роль в утвердженні та існуванні цього режиму, має не тільки теоретичне, а й практичне значення, адже в Україні ще значна частина суспільства пронизана ностальгією за радянським минулим, процес очищення та покаяння не набув всеохоплюючого характеру.

Українська історіографія має ґрунтовні напрацювання, у яких було досліджено різні аспекти комуністичного тоталітарного режиму, у тому числі що стосується Одеси та Одеської області. Серед цих праць особливе місце посідає всеукраїнська науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією». Відповідно видання «Реабілітовані історією. Одеська область» присвячено дослідженню політики терору радянської влади на Одещині, у тому числі періоду становлення цієї влади. У той же час висновок, що «події тих днів залишаються недостатньо вивченими внаслідок обмеженого кола документальних матеріалів» [1, с. 21], стає менш актуальним у зв'язку з тим, що після прийняття законів про декомунізацію великий масив документів каральних органів став більш доступним для дослідників.

На повноту історичних досліджень тривалий час впливав той факт, що, «всупереч всім офіційним деклараціям» [1, с. 547], вже в Українській державі існувала проблема доступу до архівних джерел. Це стосувалося, серед іншого, всього 1920 р. Протягом цього року Одеську губернську надзвичайну комісію (ОГНК) послідовно очолювали Борис Северний, Станіслав Реденс, Володимир Яковлев та Макс Дейч. Третій з них очолював ОГНК менше місяця у липні 1920 р., але про цей період діяльності ОГНК у літературі існують різні тлумачення. У одному випадку мовиться про те, що «лише за три місяці 1920 р. В. Яковлев наказав розстріляти в Одесі та губернії 5 тис. арештованих» [2, с. 18], а в іншому, що «на початку серпня 1920 р. С. Реденса було відкликано з Одеси у розпорядження колегії ВНК, відповідно Одеське губбюро КП(б)У затвердило на посаду голови ОГНК М. Дейча» [3, с. 79]. Таким чином, потребує встановлення час головування В. Яковлева в ОГНК та, головне, ступінь його відповідальності за діяльність цього позасудового карального органу. Тому метою цієї статті є дослідження індивідуального терору за липень 1920 р. на осно-

ві архівно-слідчих справ з архіву Управління Служби безпеки України в Одеській області, коли ОГНК очолював В. Яковлев, та з'ясування особливостей форм та методів терору ОГНК цього періоду.

Тут варто наголосити ще й на тому, що С. Реденс залишив свою керівну посаду в ОГНК на фоні особистого конфлікту з головою партійного комітету КП(б)У Яном Гамарником, якого також було відкликано з Одеси, та загалом з парткомом та губерньським виконавчим комітетом. Однією з причин конфлікту були розбіжності у поглядах на застосування терору ОГНК. Вадим Золотарьов ці розбіжності потрактував таким чином, що «успіхи у боротьбі з контрреволюцією не допомогли С. Реденсу налагодити нормальну роботу з місцевою владою» [4, с. 213]. За той час, коли ОГНК очолював С. Реденс, відбулось 24 засідання її колегії, на яких було прийнято рішення про розстріл 430 осіб, переважно з обвинуваченням за контрреволюційну діяльність. Якою була ця діяльність, засвідчила справа № 2575 або справа «підпільної петлюрівської організації». Загалом у цій справі були заарештовані 170 осіб, з яких 63 особи були розстріляні, 48 осіб були ув'язнені на різні терміни до концтабору, інші 59 осіб були звільнені. Всі вони у 1990-х роках були реабілітовані, так само як і фігуранти багатьох інших архівно-слідчих справ.

З такими «здобутками» залишив С. Реденс Одесу «у другій декаді липня» [4, с. 215]. П'ятого липня 1920 р. відбулось останнє засідання колегії ОГНК, на якому він головував. Цього разу розглядались організаційні та фінансові питання, зокрема С. Реденс сам звітував та приймав звіти інших відповідальних осіб за використання коштів на різні потреби комісії [5, арк. 37–38]. Єдине, про що не звітував Реденс, так це про наслідки своєї роботи у людському вимірі.

Дванадцятого липня відбулось перше засідання колегії ОГНК, на якому головував В. Яковлев за участі Л. Заковського, А. Соколова та М. Віхмана. Спочатку на цьому засіданні також розглядались організаційні питання, зокрема про запровадження військового навчання для співробітників ОГНК, про створення особливої групи «з румунських справ», про графік чергування тощо. Після цього члени колегії перейшли до розгляду персональних справ та прийняли рішення про розстріл 20 осіб, навпроти прізвищ яких містилися примітки про ви-

конання цього рішення. Крім цього, 9 осіб були ув'язнені до концтабору на різні терміни [5, арк. 39–44].

Всього протягом липня відбулось дев'ять засідань колегії ОГНК, на яких було прийнято рішення про розстріл 147 осіб. В архіві Управління Служби безпеки України в Одеській області вдалося виявити 10 архівно-слідчих справ, які стосувалися цього періоду та які містили рішення колегії про розстріл 17 осіб. З цих 17 осіб у 90-х роках ХХ ст. 14 осіб було реабілітовано.

У 3-му томі «Одесского мартиролога» було вміщено три анотовані справи з цього переліку, відповідно матеріали персональних справ Василя Озерова (40 років), Антона Шалля (26 років) та Олександра Семисенка (28 років) було введено до наукового обігу. Перші двоє були обвинувачені «у службі у контррозвідці», третій «у контрреволюції». Всі вони були реабілітовані, прокуратура Одеської області у матеріалах цих справ не виявила «доказів вчинених ними злочинів» [6, с. 258–260, 433–437, 437–444].

Наприкінці червня та на початку липня в Одесі влада організувала проведення кампанії з вилучення надлишків у буржуазії, яка мала стати першим на шляху «ліквідації буржуазії як класу». Згідно з розробленою для цього дійства інструкцією, реквізиції у буржуазії та нетрудового елементу підлягали всі понаднормовані надлишки одягу, білизни, посуду, продовольства, а також коштовності. До всього, ця процедура тривала вночі та супроводжувалась перевіркою документів осіб, які перебували у помешканнях, з наступним їх затриманням у разі виникнення підозри. Затримані особи направлялись до слідчої комісії, яка була спеціально для цього створена та перебувала у підпорядкуванні оперативного штабу, до складу якого входили представники губернського революційного комітету (губревкому), ОГНК та губернської ради профспілок (губрадпрофу). Слідча комісія відразу приймала рішення щодо затриманих осіб та направляла «паразитні елементи» до концтабору терміном не більше 2 років, дезертирів до губкомдезертиру, а осіб, які підозрювались у причетності до контрреволюційних організацій, передавала до ОГНК.

Серед таких осіб опинився Ігор Веденський, якого було затримано за те, що у помешканні, де він перебував, було зна-

йдено прапор, корогви та кольорові стрічки організації «Союза русского народа». Під час допиту, який було проведено слідчою комісією, І. Веденський повідомив, що з 4 квітня 1920 р. він працював на радянському хуторі «Бенкендорф», а на початку липня приїхав до матері. Також він повідомив, що його батько помер у березні, а за добровольців він був викладачем гімназії Синіцина, звідки, можливо, й приніс атрибути організації «Союза русского народа». Затриманому був 21 рік, тому на запитання комісії, чому він ухилився від мобілізації, той відповів, що він є студентом консерваторії, але ніяких документів, які б підтверджували правомірність його дій, у нього не було.

Помічник уповноваженого ОГНК з боротьби з бандитизмом С. Григор'єв на основі протоколу цього допиту склав висновок у справі І. Веденського, у якому він був обвинувачений у тому, що «дійсно є сином члена «Союза русского народа», колишнього викладача буржуазної гімназії Синіцина, гнізда контрреволюції, що він, І. Веденський, також належав до цієї організації, тому що має 21 рік від народження. Повинен був з'явитися на мобілізацію, але дезертирував до села, не бажаючи служити радянській владі».

Колегія ОГНК 16 липня 1920 р. прийняла рішення вже «за приналежність до контрреволюційних організацій Ігоря Івановича Веденського розстріляти». Його справу, яка нараховувала 12 аркушів, 22 липня було передано до архіву, що могло свідчити про виконання цього рішення. У лютому 1995 р. прокуратура Одеської області зробила висновок про те, що у цій справі відсутні докази приналежності І. Веденського до контрреволюційної організації та ведення ним антирадянської діяльності, відповідно його було реабілітовано [7].

За наслідками проведення кампанії вилучення надлишків у буржуазії у газеті «Вісти», назва якої друкувалася українською та російською мовами, а матеріали переважно російською, було оприлюднено наказ губревкому, у якому містився список з 4 розстріляних осіб, серед яких було й прізвище І. Веденського. У цій газетній публікації він вже був «офіцером, який не з'явився на реєстрацію, та у якого було знайдено прапор білогвардійського полку» [8]. Впродовж 1920 р. ця газета регулярно друкувала списки розстріляних осіб згідно з рішеннями колегії ОГНК, оприлюднювала рішення Революційного трибу-

налу та рішення Військово-революційного трибуналу військ внутрішньої охорони, які оголошувались від імені РСФФР.

Таким чином, випадок із І. Веденським вказує на той факт, що газетні публікації часто не відповідали матеріалам справи. Але в той же час вони слугують важливим джерелом для дослідження проблеми терору того часу. Отже список з наказу повідомляв про те, що Івана Бакалова було розстріляно «за злісне приховування своїх та чужих надлишків від їх конфіскації», Володимира Ткаченка за «переховування військово-автомобільного майна, яке належало білогвардійцю, який втік», Сергія Родіна «за зберігання вогнепальної зброї».

Цей наказ, який було підписано головою губревкому Олександром Шумським та головою ОГНК Володимиром Яковлевим, завершувався запевненням у тому, що «губревком, друкуючи цей список, доводить до відома всіх, що й надалі невиконання наказів Радянської влади буде каратися нещадно». До речі, О. Шумський у липні–серпні очолював уже третій склад Одеського губревкому. Одеська рада робітничих та червоноармійських депутатів та її виконком проіснували лише впродовж квітня–червня, а Одеська рада робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, яку було обрано у листопаді, не мала свого виконкому, а тому реальна влада продовжувала належати губревкому.

Протягом 1920 р. більшовицька влада вела запеклу, але безуспішну боротьбу зі спекуляцією, у тому числі валютою. Прикладом того, як велася ця боротьба, слугує архівно-слідча справа Сергія Макарова (35 років), Володимира Брашевана (39 років) та Сруля Динермана (43 роки). Згідно з ордером ОГНК мав відбутися арешт С. Динермана, а у зв'язку з тим, що у нього на квартирі у цей час перебувало декілька осіб, у тому числі С. Макаров та В. Брашеван, то всі вони були заарештовані. Під час обшуку на квартирі С. Динермана було виявлено велику суму анульованих грошових знаків, а також 105 тис. радянських рублів. Перебування у нього на квартирі групи осіб було викликано тим, що він здійснював обмін 10-тисячних купюр з комісією у 2 тис. руб. Також у нього було знайдено 10 дюжин сахаринових коржів. Така протиправна, з погляду влади, діяльність С. Динермана була викликана тим, що власне влада не змогла забезпечити обіг купюр дрібного номіналу, видаючи

заробітну плату 10-тисячними купюрами. Власники цих купюр, у тому числі й робітники, змушені були платити велику комісію за розмін цих купюр, що, звичайно, викликало у них незадоволення. Реакцією влади на такий стан речей було переслідування тих, хто здійснював цей розмін. Відповідно колегія ОГНК прийняла рішення ув'язнити С. Динермана до концтабору на 3 роки.

Під час обшуку на квартирі С. Макарова у нього було вилучено 40 тис. руб. та крони. У протоколі допиту відсутня будь-яка інформація про характер спекуляції С. Макарова, слідчий переважно з'ясовував, якими були стосунки у С. Макарова з С. Динерманом. У матеріалах цієї справи також міститься заява та протокол допиту О. Трейгера (19 років), який був машиністом тюремного підвідділу ОГНК, де той повідомив про те, що «за гетьмана» С. Макаров служив у розшуковому відділі, та що «до його обов'язків входило випитувати в арештованих про їх обвинувачення». «За спекуляцію та за службу у розшуковому відділі» колегія ОГНК 15 липня прийняла рішення С. Макарова розстріляти. Вина В. Брашевана полягала у тому, що у нього не було ніяких занять, за що його було ув'язнено до концтабору на 2 роки. Ця справа належить до тієї категорії справ, фігурантам яких було відмовлено у реабілітації. Висновок прокуратури Одеської області, який був складений у лютому 1995 р., пояснював це тим, що С. Макаров був «покараний за загально кримінальні злочини». Інші особи у цьому висновку не згадувались [9].

Сімнадцятого липня колегія ОГНК прийняла рішення розстріляти як злісних ворогів робітничо-селянської влади Івана Усатюка (22 роки), Івана Дорошенка (33 роки) та Йосипа Дублера (Доблера) (19 років), які обвинувачувались у тому, що брали участь у повстанні у с. Павлівка проти радянської влади та були причетні до руйнування залізничних колій та телеграфних дротів на станції Мардарівка. У заключенні, яке підготував помічник уповноваженого з боротьби з бандитизмом, наголошувалось на тому, що обвинувачення ґрунтується на показах свідків та показах власне трьох обвинувачених один на одного. Що стосується показів свідків, то справді один з них вказував на факт участі у повстанні І. Дорошенка, інші висловлювали лише припущення про його участь. Власне сам І. Дорошенко

під час допиту розповів про обставини свого арешту червоноармійцями, який відбувся у ніч з 27 на 28 червня. Що стосується самої справи, то він свою вину не визнав. Про І. Усатюка повідомив лише те, що бачився з ним тільки у церкві.

І. Дорошенко мешкав у с. Качурівка Ананьївського повіту Одеської губернії, мав власну хату, 4 десятини землі, корову та бика. Також на життя заробляв швецькою справою, був одружений та мав двох дітей, був православним, неграмотним. Протягом одного року перебував на фронті першої світової війни та два роки був у полоні. Він був безпартійним, але мав політичні переконання «за радянську владу». Так само й інші фігуранти цієї справи на анкетне запитання про політичні переконання відповіли, що вони «за радянську владу». І. Усатюк мешкав у с. Шляхетному Ананьївського повіту, у господарстві мав хату, 2 коня, 19 овець, 7 свиней. Був православним, безпартійним, не одруженим, мав два класи освіти. Під час допиту повідомив, що у неділю 27 червня він супроводжував свою сестру до с. Качурівки, де та мешкала після одруження. Наступного дня, рано-вранці, він разом з Й. Дублером виїхав додому, але відразу за селом їх наздогнали червоноармійці та затримали, заявивши, що вони бандити. Під час затримання в І. Усатюка відібрали гроші та браунінг з двома обоймами. Про приналежність записної книжки, у якій нібито містилась інформація про його причетність до антирадянської діяльності, він заявив, що її йому підкинули.

Так само про те, що він «за радянську владу», заявив Й. Дублер, який також мешкав у с. Шляхетному, а в неділю до с. Качурівки приїхав до знайомої дівчини. У його батька було 20 десятин землі, 3 корови та 3 коня, що дало підстави одному зі свідків заявити, що він «можна прямо сказати поміщик». Й. Дублер був лютеранином, грамотним, неодруженим. Під час допиту він власноручно описав обставини затримання, а також повідомив, що у нього відібрали коня, фургон та особисті речі.

У листопаді 1994 р. прокуратурою Одеської області було зроблено висновок про те, що у матеріалах архівно-слідчої справи відсутні докази вини Івана Онуфрійовича Усатюка, Івана Петровича Дорошенка та Йосипа Івановича Доблера, відповідно всі вони були реабілітовані [10].

У рішенні колегії ОГНК містився припис про те, що рішення про розстріл цих трьох осіб мало бути направлене до волосного виконкому с. Мардарівка з оповіщенням всього населення. Матеріали цієї справи ще раз засвідчили той факт, що ОГНК не переймалася збиранням достовірних доказів вини заарештованих нею осіб. Головне було не допустити нових повстань та особливо руйнування залізничних колій. Для цього й проводились показові розстріли, які мали посіяти страх та стримувати інших осіб від антирадянських дій. Проте ці каральні заходи не давали бажаного результату, оскільки політика комуністичної влади не відповідала інтересам селянства. Проголошення у серпні 1920 р. «кампанії походу на куркуля» передбачало у кінцевому рахунку ліквідацію «куркульства як класу» з наступним переходом до колективного обробітку землі у комунах та артілях.

Двадцять сьомого липня колегія ОГНК прийняла рішення розстріляти 17 осіб. Три архівно-слідчі справи на сімох осіб дають можливість більш детально з'ясувати обставини, які спонукали колегію до такого рішення.

Так, подружжя, Федір та Тарсія Захарько (55 та 40 років відповідно), були обвинувачені «у контрреволюції як учасники Християнського блоку та за агітацію проти радянської влади». Християнський блок отримав перемогу на виборах до міської думи Одеси, які відбулися наприкінці 1919 р. за денікінської влади. До речі, для денікінської влади ця перемога виявилася несподіваною та неприйнятною через розмитість політичної платформи цього блоку. Не дивлячись на ці обставини, у висновку помічника уповноваженого відділу з боротьби зі злочинами за посадою, з яким погодився заступник уповноваженого С. Льїн, містився розлогий виклад провини подружжя. Зокрема заступник уповноваженого з'ясував, що Ф. Захарько ще у 1919 р. був заарештований ОГНК за участь у підпільній білогвардійській організації, але тоді йому вдалося звільнитися, у зв'язку з тим, що радянська влада залишила місто. Після встановлення денікінської влади він почав розшукувати співробітника ОГНК Таніна, щоб передати його до контррозвідки. Під час виборчої кампанії Ф. Захарько поширював антирадянську літературу та агітував голосувати за Християнський блок. Крім цього, він очолював комісію, яка збирала білизну та інші речі для потреб Добровольчої армії. Також він повідомив, що його

дружина агітувала за Християнський блок та радо зустрічала денікінська війська, вивісивши на балконі національні прапори. Ці висновки помічника уповноваженого були побудовані на показах Ф. Захарька. Його дружина, навпаки, все заперечувала. Але її покази до уваги не взяли і розстріляли разом з чоловіком [11].

Також 27 липня було прийнято рішення про розстріл Лева-Володимира Бакшая (26 років), який був обвинувачений «у шпигунстві та у службі у священному загоні отця Платона». Це обвинувачення ґрунтувалося на заяві секретаря з особливих доручень при командирові батальйону прикордонної охорони, показах помічника командира цього батальйону Ярослава Яроша та на свідченнях власне Л.-В. Бакшая. Перші двоє повідомляли про те, що Л.-В. Бакшай декілька разів звертався, зокрема, до Я. Яроша з проханням прийняти його на службу до батальйону. Цей факт, а також те, що Л.-В. Бакшай прибув до Одеси з Румунії, дав підстави помічнику уповноваженого з боротьби зі шпигунством та з військових справ М. Янову зробити висновок, що Л.-В. Бакшай «намагався потрапити на службу до цього батальйону, вірогідно, з метою шпигунства».

Своє становище Л.-В. Бакшай погіршив ще й тим, що під час першого допиту заперечував той факт, що він звертався з проханням до командування батальйону взяти його на службу, а вже під час другого допиту зізнався у цьому. Для М. Янова така поведінка Л.-В. Бакшая слугувала ще одним аргументом його «злочинних намірів». До всього Я. Ярош повідомив, що Л.-В. Бакшай служив «у священному загоні отця Платона, до складу якого входили переважно чорносотенці та контрреволюціонери». Цей загін було створено в Одесі наприкінці 1919 р. для захисту міста від Червоної армії.

Під час допиту Л.-В. Бакшай, який був угорцем за походженням, повідомив, що з Румунії він прибув до Одеси, тому що не зміг дістатися Чехословаччини, де мешкали його рідні, у загоні отця Платона перебував лише шість днів та участі у бойових діях не брав. Але ці його аргументи ні М. Яновим, ні колегією ОГНК взяті до уваги не були. Вже у 1998 р. прокуратура Одеської області не побачила у матеріалах справи доказів шпигунської діяльності Л.-В. Бакшая та прийняла рішення про його реабілітацію [12].

У зв'язку з близькістю румунського кордону в Одесі після початку радянсько-польської війни постійно поширювались чутки про наступ румунського війська. Крім цього, впродовж 1920 року радянський уряд у Москві уважно слідкував за подіями в Румунії, що було викликано намаганням Антанти залучити Румунію на бік Польщі. Румунський фактор знаходився у полі зору й голови Всеросійської надзвичайної комісії Фелікса Дзержинського, який на той час перебував на території України. Зокрема він був знайомий з ходом розслідування ОГНК справи, яка отримала назву «Справа румунських шпигунів». У цій справі було заарештовано 20 осіб, з яких Миколу Богдана та Леона Безонта було розстріляно, чотирьох осіб було ув'язнено до концтабору на 5 років, тріб особи на 2 роки, інших було звільнено. Матеріали цієї групової архівно-слідчої справи не містять ніякої інформації про те, що фігуранти цієї справи належали до шпигунської організації, яка б мала своє керівництво, агентів, зібрані та передані секретні відомості та яка б займалася шпигунством на користь румунської влади. Отже «Справа румунських шпигунів» засвідчила, що надзвичайні комісії особливу увагу надавали пошуку шпигунських організацій, до яких зараховували громадян інших країн, так само особливо не переймаючись достовірністю зібраних доказів. Ця справа належить до тієї категорії справ, у матеріалах яких відсутні будь-які документи на предмет реабілітації їх фігурантів [13].

Протягом 1920 р. особлива увага ОГНК була прикута до офіцерів, які перебували на службі у діючій Добровольчій армії та у її запллі. Прикладом такої уваги слугує архівно-слідча справа, фігурантами якої були В'ячеслав Яблонський (45 років, полковник), Олександр Масловський (40 років), Олександр Дранкевич (37 років, капітан) та Альфред Штейнберг (30 років, підпоручик), які були обвинувачені «у контрреволюції», яка полягала у тому, що вони служили у Добровольчій армії.

Крім того що вони перебували на службі за денікінської влади, вина О. Масловського полягала ще й тому, що він був автором «Білої записки», зі змістом якої був ознайомлений також В. Яблонський. Хоча вони обоє доводили, що антирадянський зміст цієї записки не відповідав дійсності, вона була написана з метою визволення з контррозвідки комуніста, военкома Макси-

ма Адаменка, що згодом і відбулося, слідчий ОГНК не взяв до уваги їх аргументи. Також слідчим не було взято до уваги запевнення О. Масловського, що він щиро співчуває радянській владі, що у нього склалися добрі стосунки з робітниками, у тому числі членами партії більшовиків, що його син перебуває у лавах Червоної армії.

В. Яблонський, який свого часу на Румунському фронті командував важким артилерійським дивізіоном, звернувся до влади з проханням відправити його на польський фронт у зв'язку з тим, що він повністю солідарний із відповідним закликом генерала Олексія Брусилова, та використати його досвід в організації артилерійських льотчиків-спостерігачів. Але йому було у цьому відмовлено, тому що за денікінської влади він закликав офіцерів йти на фронт та захищати «єдину і неділиму Росію». Крім цього, В. Яблонський належав до тих осіб, які відкрито заявляли про свої переконання. Зокрема в анкеті він вказав на те, що є прихильником народовладдя та доповнив цю свою позицію словами, що «і кухарка повинна зрозуміти: населення не може бути бидлом, яким хтось керує».

О. Дранкевич, який був родом з Кронштадту, служив піротехніком на артилерійському складі і як військовий чиновник отримав офіцерське звання капітана у 1917 р. «за Керенського», під час допиту заявив, що має позитивне ставлення до радянської влади, тому що тільки ця влада дасть трудящим добре життя і справедливість. Так само «визнавав радянську владу» А. Штейнберг, який був родом з Курляндської губернії і так само у 1917 р. отримав звання підпоручика. З червня 1918 р. він перебував на посаді хранителя вогнеприпасів на артилерійському складі, де у нього склалися з робітниками добрі стосунки, «і він не міг навіть подумати про те, що буде обвинувачений у саботажі радянської влади». Не дивлячись на те, що і О. Дранкевич, і А. Штейнберг заявили, що у них з О. Масловським та В. Яблонським були лише службові стосунки, колегія ОГНК щодо всіх чотирьох осіб прийняла розстрільне рішення. У лютому 1995 р. всі вони були реабілітовані. У зв'язку з тим, що у жовтні колегія ОГНК прийняла рішення про розстріл ще декількох офіцерів, які служили на артилерійському складі, яким було відмовлено в реабілітації та матеріали яких було об'єднано в одну справу з матеріалами чотирьох названих осіб,

то до недавнього часу ця справа належала до фонду «0» та не могла видаватися дослідникам [14].

Двадцять сьомого липня В. Яковлев останній раз головував на засіданні ОГНК. Другого, четвертого та п'ятого серпня колегію ОГНК очолював М. Віхман, який перебував у статусі тимчасово виконуючого обов'язки голови комісії. Це може свідчити про те, що В. Яковлев терміново залишив Одесу. Підтвердженням цієї версії може слугувати телеграма, яка була направлена головою Галицького ревкому Володимиром Затонським на ім'я Християна Раковського у Харкові та Ф. Дзержинського у Москві та у якій містилося прохання надіслати В. Яковлева «для організації чекістської роботи у Галичині, тому що він є єдиним чекістом українцем, який зможе розібратися у галицькій обстановці» [15, арк. 15]. До речі, саме Х. Раковський рекомендував колишнього співробітника наркомату іноземних справ В. Яковлева для роботи у надзвичайній комісії. Цей «аматор-надзвичайник» став відомим ще й через те, що «у випадку класової пильності розпорядився розстріляти рідного батька-купця, після чого його нещасна мати повісилась» [2, с. 18].

Таким чином, зміна керівника ОГНК не призвела до послаблення застосування терору, а, навпаки, засвідчила тенденцію до його утвердження як необхідної умови існування комуністичної влади. Разом зі зміною керівника ОГНК відбулася зміна керівництва партійної організації КП(б)У, яку очолив Сергій Сирцов, який був направлений до Одеси з Дону, де керував каральними експедиціями проти донських козаків. Призупинення діяльності Одеської ради робітничих депутатів та її виконкомом з одночасним відновленням губревкому та повітових ревкомів, проведення кампаній з ліквідації «буржуазії як класу» та «куркульства як класу» з перманентною боротьбою «з контрреволюцією» потребувало жорстоких каральних заходів, які й продовжували застосувати В. Яковлев та його наступник М. Дейч. Діяльність останнього на посаді голови ОГНК потребує свого детального дослідження.

Література та джерела

1. Реабілітовані історією. Одеська область. Книга перша / упорядники Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. — О.: Пласке, 2010. — 800 с.
2. Провинциальная ЧеК«а» (сборник статей и материалов). — Харьков: Спецвыпуск журнала «Клио», 1994. — 119 с.
3. Шкляев И. Н. История Одесской губЧК. 1917–1922 гг.: монография. — О.: Студия «Негоциант», 2002. — 104 с.
4. Золотарьов В. Свояк Сталіна (сторінки біографії комісара державної безпеки 1-го рангу С. Ф. Реденса) // З архівів ВУЧК–ДПУ–НКВД–КГБ. — 2004. — № 1–2 (22–23). — С. 210–249.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України. — Ф. 6. — Оп. 3. — Спр. 283.
6. Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти: историко-мемориальное издание. Т. 3 / составители Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. — Одесса: ОКФА, 2005. — 896 с.
7. Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області (архів УСБУ в Одеській області). — Спр. № 27175-п [Веденський І. І.].
8. Вісти Одеського Губерніального Револуційного Комітету. — 1920. — 22 липня.
9. Архів УСБУ в Одеській області. — Спр. № 017452 [Макаров С. К. та ін.].
10. Там само. — Спр. № 27055-п [Усатюк І. О. та ін.].
11. Там само. — Спр. № 27117-п [Захарько Ф. Г., Захарько Т. Є.].
12. Там само. — Спр. № 28421-п [Бакшай Л.-В.О.].
13. Там само. — Спр. № 017147 [М. Богдан та ін.].
14. Там само. — Спр. № 017341 [Яблонський В. С. та ін.].
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 172.

REFERENCES

1. KOVAL'CHYK, L. V. & PETROVS'KYY, E. P. (ed) (2010) Reabilitovani istoriyeyu. Odes'ka oblast': Knyha persha — *Rehabilitated by history. Odesa Oblast: Book One*. Odesa: JSC «PLASKE». (In Ukrainian).
2. ANON (1994) Provincial'naya CheK«a» (sbornik statej i materialov). — *Provincial Cheka»a» (collection of articles and materials)*. Kharkov: Special issue of the magazine «Clio». (In Russian).
3. SHKLYAEV, I. N. (2002) Istoriya Odesskoj GubChK. 1917–1922 gg. — *History of the Odessa Provincial Extraordinary Commission for Combating Counter-Revolution. 1917–1922*. Odesa: «Negociant» Studio. (In Russian).
4. ZOLOTAROV, V. (2004) Svoyak Stalina (storinky biohrafiiyi komisara derzhavnoyi bezpeky 1-ho ranhu S. F. Redensa — Stalin's Brother in

- Law (pages of the biography of the commissar of state security of the 1st rank S. F. Redens. Z arkhiviv VUCHK-DPU-NKVD-KHB — *From the archives of VUCHK-DPU-NKVD-KGB*. 1–2 (22–23). pp. 210–249. (In Ukrainian).
5. No title (1920) Fund 6. Description 3. Case 283. Haluzevyj derzhavnyj arhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy — Branch State Archive of the Security Service of Ukraine. Kyiv.
  6. KOVAL'CHYK, L. V. & RAZUMOV, G. A. (ed) (2005) Odesskij martirolog: Dannye o repressirovannykh Odessy i Odesskoj oblasti za gody sovetskoj vlasti. T. 3. Istoriko-memorial'noe izdanie — *Odessa Martyrology: Data on the repressed in Odessa and the Odessa region during the years of Soviet power. T. 3. Historical and memorial edition*. Odessa: OKFA. (In Russian).
  7. *Vedens'kyj I. I.* (n.d.) Case № 27175. Arhiv Upravlinnya Sluzhby bezpeky Ukrainy v Odes'kij oblasti — Archive of the Office of the Security Service of Ukraine in the Odesa region. Odesa. (In Russian).
  8. Visty Odes'koho Hubernial'noho Revolyucijnoho Komitetu — *Herald of the Odessa Provincial Revolutionary Committee* (1920). July 22nd.
  9. *Makarov S. K.* (n.d.) Case № 017452. Arhiv Upravlinnya Sluzhby bezpeky Ukrainy v Odes'kij oblasti — Archive of the Office of the Security Service of Ukraine in the Odessa region. Odesa.
  10. *Usatyuk I. O. et al.* (n.d.) Case № 27055. Ibid.
  11. *Zakhar'ko F. H., Zakhar'ko T. Ye* (n.d.) Case № 27117. Ibid.
  12. *Bakshay L.-V.O* (n.d.) Case № 28421. Ibid.
  13. *M. Bohdan et al.* (n.d.) Case № 017147. Ibid.
  14. *Yablons'kyj V. S. et al.* (n.d.) Case № 017341. Ibid.
  15. No title. Fund 1. Description 20. Case 172. Central'nyj derzhavnyj arxiv hromads'kyx ob'yednan' Ukrainy, m. Kyiv — *Central State Archive of the Public Associations of Ukraine*.

Надійшла до редакції 24 жовтня 2017 р.